

kongelig gave.“ – „Så giv mig en talent.“ – „Det er ikke en gave at give en kyniker.“

Kapitel 12

Om vores udseende

*Hvad enten denne varme åbner flere veje,
og udvider usynlige porer, hvorigemmen
sæften stiger op i planterne,
eller den hæder og fornærer de åbne åber,
mod den fine regn, den sterke sols brændende kraft
eller nordenvindens bidende kulde. (Vergil)*

„Enhver medalje har sin bagside.“ Det var derfor Kleitomachos i sin tid sagde at Karneades havde overgået Herkules' tolv bedrifter ved at fravriste mennesker tendensen til at holde med den ene eller den anden, det vil sige til at danne sig en mening og følelse forhastede domme. Denne meget stærke tanke opstod efter min mening hos Karneades som en reaktion imod de folk i Antikken der skamlost påberåbte sig viden, og imod deres mageløse arrogance.

Æsop blev udbudt til salg sammen med to andre slaver. Køberen spurgte den første om hvad han kunne. For at stille sig i et fordelagtigt lys lovede han guld og grønne skove og sagde at han kunne både dit og dat. Den anden sagde ligeså meget og mere til om sig selv. Da turen kom til Æsop og han blev spurgt om hvad han kunne, svarede han: „Ingenting, for de to andre har på forhånd sat sig på det hele, de kan alt.“

Sådan er det også gået i filosofiens skole. De der stolt hævdede at menneskeænden var i stand til alt valgte irritation og stridslyst hos andre, hvilket førte til den opfattelse at den ingenting kan. Den ene side har den samme yderliggående holdning til uvridenhed som den anden har til viden. Så man kan ikke nægte at mennesket er umådeholdent i alt, og at det ikke lader sig standse af andet end det uundgåelige og sin egen manglende evne til at nå videre.

Så at sage alle de meninger vi har, bygger på autoritetstro og tillid til andres ord. Det gør ikke spor, for vi kan umuligt vælge noget der er værre end vores egen mening i så åndløse tider som dem vilever i. Det billede af Sokrates' tanker som hans venner har efterladt beunderer vi kun af ærøsighed for den almindelige anerkendelse de nød, ikke af egen erkendelse, for de stemmer ikke med hvad vi er vant til her hos os. Hvis der skulle opstå noget tilsvarende i dag er der ikke mange der ville forstå at værdsætte det.

Vi har ikke øje for noget smukt hvis der ikke er gjort spidsfindigt, svulstigt og blæst op med kunstige midler. Den skønhed der eksisterer i al enkelhed og naturlighed unddrager sig nemt så groft et syn som vores, for den er sart og skjult, og man skal have et rent og overordentligt klart blik for at se dens diskrete lys. Er naturlighed måske ikke i vores øjne nært beslægtet med dumhed og dermed en negativ egenskab?

Sokrates lader sin tanke arbejde på en naturlig og jævn måde. Sådan taler en bonde, sådan taler en kvinde. Han har aldrig andet på læben end kuske, snedkere, skofliktere og murere. Hans slutninger og sammenhængninger er hentet i menneskernes almindelige og mest dagligdags handlinger. Alle forstår det. I den ydmige form ville vi andre aldrig have fået øje på det ædle og strårende i hans beundringsværdige ideer, vi der jo anser alt hvad der ikke sættes i relief af lærdom og viden for gladpandet og foræreligt, og som kun ser rigdom når den stilles til skue i al sin pragt. Vores verden er kun opdraget til praleri, folk puster sig bare op med luft og hopper og springer som bolde. Det er ikke tomme forestillinger Sokrates gør sig, hans hensigt er at vise os ting og give os leveregler der virkelig og meget mere direkte kan tjene os her i livet.

Holde målde, have grænserne for øje og følge naturen. (Lucan)

Han var også altid én og den samme, og hævede sig til højdepunktet af åndelig styrke, ikke i ryk, men i kraft af sin karakter. Eller rettere sagt, han hævede ingenting, det var snarere sådan at han bragte al åndelig styrke, alle vanskeligheder og prøvelser ned på sit eget oprindelige og naturlige niveau og underkastede dem det. I Catos tilfælde er det derimod tydeligt

opgaver for os selv end vi kan overkomme og har brug for, for vi tror at alt hvad der er at vide også er nyttigt at vide:

Hvad vi dør med er overflod, således også umådholden læring. (Seneca)

Og Tacitus gør ret i atprise Agricolas mor fordi hun bremsede sin søns alt for brændende tørst efter viden. Viden er, for en nøgtern betragtning, et gode der ligesom alle andre menneskelige goder ifølge sin natur meget ofte er hult og ubetydeligt, og som koster dyrt.

Det er meget mere risikabelt at anskaffe sig viden end alle andre former for mad og drikke. For når vi køber andre ting bærer vi dem hjem i en beholder af en slags, og hjemme hos os selv kan vi i ro og mag undersøge hvad det er værd, hvor meget af det vi vil indtage og hvornår. Men viden kan vi ikke flytte anbringre i nogen anden beholder end vores eget hoved.

Vi sluger den når vi køber den, og når vi forladet torvepladsen er vi allerede enten blevet smitter eller på vej til at få det bedre. Der er viden der kun generer og ligger tungt i maven, uden at tilføre os nogen næring, og der er også viden der, under foregivende af at kurere os, forgifter os.

Det glædede mig engang at se, at der et eller andet sted var mennesker der af gudfrygtighed afslagde løftet om at leve i uvildenhed, ligesom man afslægger løftet om at leve i kyskhed, færtigdom eller bødfærdigned. At lægge en dæmper på den lidenskab der får os til at kaste os over bøgerne, og bortvære os det vellystige selvbehag der kildrer os når vi tænker på hvor forfærdelig meget vi dog ved, er også at kastrere vores ustryrlige lyster. Man har virkelig opfyldt sit løftet om at leve i fattigdom hvis man også lader det gædle tanken.

Vi behøver næsten ingen viden for at leve lykkeligt. Og Sokrates lærer os at den viden der behøves, den har vi os, og han viser os hvordan vi skal finde den og hvordan vi skal bruge den. Al den del af vores kunnen og viden der går ud over hvad der er naturligt, er nærmest ligeydlig og overflødig. Det er store sager hvis den ikke er mere til byrde og besvær end til gevinst for os:

Der behøves ikke megen lærdom for at få en sund sjæl. (Seneca)

Det er overdrevne, feberagtige udslag af vores tanke, dette forvirrede og urolige redskab.

Koncentrer dig om dig selv, og du vil i dit eget indre finde alle naturens argumenter mod døden, ægte argumenter, og de bedst egnede til at det forholder sig på samme måde med videbegær. Vi tilrettelægger større

at han bevæger sig på et langt højere niveau, og meget mere intenst end almindelige dødelige. I hans livs mange modige bedrifter og i hans død har man altid på fornemmelsen at han sætter sig på den høje hest. Sokrates derimod holder sig til jorden og behandler roligt og naturligt de nyttigste spørgsmål. Og han opfører sig, både i døden og under de værste trængsler man kan komme ud for her i livet, som er ganske almindeligt menneske.

Det er et held at den mand der mest fortjener at blive kendt og vist som forbillede for verden netop er ham som vi har der sikreste kendskab til. Han er blevet iagttaget af de mest klarsynede mennesker der nogensinde har eksisteret – de vidnesbyrd vi har om ham er enestående i pålidelighed og begavelse.

Det er noget af en bedrift at han har kunnet bringe sådan en orden i tanker der er så enkle og usammensatte som et barns, at han uden at forandre dem eller blive vidtløftig har frembragt menneskesjællens stolteste resultater. Han fremstiller den hverken som ophøjet eller rig, han fremstiller den kun som sund, men der er vel at mærke en ren og vital sundhed. Med så simple og naturlige drivfjedre, med så almindelige og dagligdags tanker opstillede han – uden ophidelse og postyr – ikke blot de mest velordnede, men de sterkeste og mest ophøjede anskuelser, handlinger og leveregler den nogensinde har eksisteret. Det var ham der hentede menneskelig visdom ned fra himlen, hvor den spilte sin tid, og gav den tilbage til mennesket, hvor den har sin naturligste og majsommeliggende opgave, og samtidig den nyttigste.

Se ham tale sin sag for sine dommere, se med hvilke resonnerenter han fatter mod til at møde krigens farer, med hvilke argumenter han stålsætter sig mod bagvaskelse, tyranni, død og sin skrappe kone. Her er der intet der er lånt fra kunst og videnskab, selv de mindst begavede kan genkende deres egne midler og deres egen styrke, det er ikke muligt at nå længere tilbage eller stige dybere ned. Han har gjort den menneskelige natur en stor tjeneste ved at vise hvor meget den kan af sig selv.

Vi er hver især rigere end vi tror, men vi bliver opdragter til at låne og bede om almisser, vi lærer at bruge andres mere end vores eget. Ikke på noget område forstår mennesket at standse ved grænsen for sit behov. Både med hensyn til sanselig nydelse, rigdom og magt slår vi et større brød op end vi kan bage. Voress grådighed kender ikke til måde. Jeg synes det forholder sig på samme måde med videbegær. Vi tilrettelægger større

bjælpe dig i nødagens stund. Det er dem der får en bonde og hele folkeslag til at dø med lige så stor sjællsstyrke som en filosof.

Ville jeg have fundet det svaerer at dø inden jeg have læst *Samtaler i Tusculum*? Det tror jeg ikke. Og nu hvor det virkelig gælder føler jeg at mit sprog er blevet rigere, men at mit hjerte ikke har forandret sig en tøddel.

Det er som det er fra naturens hånd og ruster sig til kampen på samme måde som de fleste andre. Bøgerne har i højere grad været en øvelse for mig end en belæring.

Hvad nu hvis videnskaben i sit forsøg på at forsyne os med nye forsvarmidler mod livets gevordigheder i virkeligheden i højere grad har fået deres størrelse og byrdefuldhed til at festne sig i vores bevidsthed, end de ræsonnementer og spidsfindigheder der skulle beskytte os imod dem? For det er virkelig spidsfindigheder, som den tit foruroliger os med til ingen verdens nytte. Prøv bare at se hvor mange letkøbte og, hvis man ser nøjere efter, helt ubefæstede argumenter selv de klogeste og mest koncise forfattere strør rundt omkring et enkelt godt. Det er ikke andet end ordkløveri der fører os bag lyset. Men eftersom de kan være til nytte vil jeg undlade at gå dem nærmere efter i sammene. Der er rigeligt af den slags forskellige steder her i bogen, enten lånt gods eller efterligninger. Dog bør vi passe lidt på med at sige at noget er stærkt hvis det kun er elegant, at det er gedigent hvis det kun er skarp, eller godt hvis det kun er smukt,

som det er behageligt at rippe til end at tømme til bunds. (Ciceron)

Det er ikke alt hvad der smager godt der er nærende, *når det drejer sig om sjelen, og ikke om forstanden. (Seneca)*

Når jeg ser hvor store anstrengelser Seneca gör sig for at ruste sig mod døden, når jeg ser hvor han sveder af anstrengelse for at hædre og ståsætte sig og hvor længe han bliver ved med at sprælle på sin hønsepind, ville jeg have drægt hans omdømme i trivl, hvis han ikke havde befæstet det gennem sin heroske død. Hans brændende og stadigt tilbagevendende uno viser at han selv var lidenskabelig og heftig:

En stor sjæl udtaler sig mere fri og selviskert. (Seneca)

Forstanden har ikke forskellig farve fra sjælen. (Seneca)

Vi må overbevise ham på hans egen bekostning. Og det siger jo også noget om hvor hårdt han blev presset af sin fjende.

Plutarchs stil er mere overlegen og afslapper og derfor, efter min mening, mere mandig og overbevisende – jeg er tilbøjelig til at tro at han havde mere styr og orden på sine sjælelige udsving. Den ene, den skarpeste, puster til os og får os til at fare op; han taler mest til vores følelser. Den anden, den besindigste, belærer, støtter og styrker os konstant; han taler mest til vores forstand. Den førstere river vores dommekraft med sig, den sidste overbeviser den.

Jeg har også set andre endnu højere agtede værker, som i deres beskrivelse af den kamp deres forfattere kæmper mod kødets fristelser fremstiller dem så brandende, så stærke og uovervindelige at vi andre, der tilhører den folkelige skraldebunké, i lige så høj grad må forundres over deres fristelers besynderlighed og uhørtte styrke som over deres modstand.

Hvorfor i alverden forsøger vi at hædre os ved hjælp af den slags videnskabelige anstrengelser? Lad os vende blikket mod jorden og se på de strakkels mennesker vi ser rundt omkring på markerne, med hovedet bøjet over deres arbejde. De kender hverken Aristoteles eller Cato, hverken forbilleder eller forskrifter, men ikke desto mindre henter naturen dagligt hos dem renere og stærkere beviser på sjællsstyrke og hårdførhed end dem vi studerer så omhyggeligt hos filosofferne. Hvor mange ser jeg ikke hver dag der er ligeglade med om de er fattige! Og hvor mange der ønsker at dø eller som møder døden uden frygt og fortvivlelse! Den mand der går derude og graver i min have har her til morgen begravet sin far eller søn. Selv de navne de giver deres sygdomme mildner og tager brodden af deres ondartethed. Svindsot er hoste for dem, dysenteri mavepine, lungebetændelse er smue. Og de bærer dem lige så afdæmpet som de navne de giver dem. En sygdom skal være meget alvorlig for at afbryde deres daglige arbejde, de lægger sig kun for at dø:

Denne enkle og lettligængelige dyd er forvandlet til dunkel og kerd viden
(Seneca)

Jeg skrev dette her omkring den tid da borgerkrigen væltede ind over os og i mange måneder lagde sig med hele sin vægt direkte på mig. Jeg havde på den ene side fjenden lige uden for min dør, på den anden side en endnu værre fjende, marodøerne –

der kæmpes ikke med våben, men med onde gerninger (Titus Livius)

– og jeg måtte udstå alle en krigs forbandedser på én gang:

*Til højre og til venstre bor der fjender, som jeg må frygte,
og som truer fra begge side mod overhængende farer. (Ovid)*

En uhyrlig krig! Andre krig førtes udadtil, men borgerkrig er også vendt mod sig selv og fortærer og tilintetgør sig selv med sin egen gift. Den er af en så ondartet og ødelæggende natur at den ødelægger sig selv sammen med alt det øvrige og stønderiver og sørger for at få tilbage somman med sine briter. Man ser den oftere bryde sammen af sig selv end på grund af manglende fornødenheder eller fjendens overmagt. Den kender ikke til disciplin. Dens hensigt er at slå oprøret ned og den er selv fuld af oprør, den vil straffe ulydighed og er selv et eksempel herpå, dens opgaver er at forsvare landets love, og den er selv den første til at sætte sig op imod sine egne. Hvor vild er det ikke kommet med os! Vores medicin er smittebærer,

*Vores sygdom tager til
når kurere den vil. (Ukendt forfatter)*

Ondet tager overhånd og fortærer ved helbredeksforsøg. (Vergil)

*Alt, godt som ondt, er sammenblendet med rasende
onaskah, som har frataget os gudernes velvære. (Catull)*

I disse epidemier kan man i begyndelsen skelne de raske fra de syge, men når de som i vores tilfælde trækker i langdrag, rammes hele kroppen fra isse til hæl, ingen del spares for smitte. For der er ingen luft der indåndes så grådigt, spredes så langt og er så gennemtrængende som tøjlesløshed. Vore hære holdes nu kun sammen af udenlandsk mørTEL; af franskmaend er det ikke længere muligt at danne en pålidelig og disciplineret hærenhed. Hvilkem skændsel! Der er kun den disciplin som de udenlandske lejessoldater viser os. Hvad os angår handler vi efter vores eget hoved, ikke efter ledelens, enhver gör som han nu synes, så kommandanten har mere at se til inden for sine egne rækker end udenfor. Det er ham der må følge tro, smigre og bøje sig, ham alene der skal adlyde, mens alle andre er frie og uden bånd.

Jeg kan godt lide at se hvor feje og frygtsomme ærgerrige sjæle er, hvor

meget ussellhed og servilitet de tillader sig for at nå deres mål. Men jeg kan ikke lide at se gode mennesker, der er i stand til at handle ret og rigtigt, bulkne under for korruptionen hver eneste dag under ledelsen og styringen af denne orden. Lang tids affinden sig med en bestemt situation bliver til vase, og vane fører til billigelse og efterligner. Vi havde nok af usle sjæle uden at behøve at fordaeve de gode og ædle. Hvis vi fortsætter på den måde er det tvivlsomt om der vil være nogen tilbage som vi kan betro dette lands sundhed, hvis vi skulle være så heldige at få den tilbage igen af skebnen.

*Formén i det mindste ikke denne yngling
at komme denne forderede skegt til undsætning. (Vergil)*

Hvad er der blevet af den gamle forskrift om at soldater skal frygte deres leders mæne end fjenden? Og det vidunderlige eksempel med æbletræet der tilfældigvis befandt sig inden for det område hvor den romerske hær havde skælt lejr og som dagen efter, da lejren var brudt op, blev fundet med alle sine lækre, modne frugter i behold til ejeren? Jeg kunne godt tænke mig at vore unge mennesker, i stedet for at bruge tid på mindre nytteige rejser og på at lære mindre ærefulde ting, ville bruge den ene halvdel af tiden til at opleve krigen til sós under en god befalingsmand fra Rhodos, og den anden halvdel til at se nærmere på de tyrkiske hæres disciplin, for den er meget forskellig fra vores som den er langt overlegen. Et eksempel herpå er at vore soldater bliver mere tøjlesløse når de er på krigstogt, mens deres bliver mere tilbageholdende og forsigtige, for overgreh og tyveri over for den jævne befolkning, som straffes med stolkkeslag i fredstid, straffes med døden i krigstid. At tage et øg uden at berale er fastsat til halvtreds stokkeslag, for tyveri af alt andet end mad, hvor ubetydeligt det end er, bliver de omgangende spiddet på pæl eller halshugget. I berettningen om Selim, den grusomste erobrer der nogensinde har eksisteret, undrede det mig at læse, at da han underlagde sig Egypten røgte hans soldater ikke de skønne haver omkring Damaskus, der bugner af veismagende frugter, til trods for at de er åbne og vindhogene.

Men findes der nogen sygdom i en stat som det er værd at bekæmpe med så døbringende medicin? „Nej,“ sagde Favonius, „ikke engang i tilfælde af at en tyran tiltræner sig magten i et land.“

Platon vil heller ikke gå med til at der øves vold mod hans lands fred for

at kurere det og han accepterer ikke en bedring der koste borgerne blod og ødelæggelse. Han fastslår at det i så tilfælde er et godt menneskes pligt at lade det hele være og nøjes med at bede Gud om at yde sin enestående hjælp. Og han er tilsyneladende vred på sin gode ven Dion fordi han har sig noget anderledes ad.

I den henseende var jeg platoniker før jeg vidste at der var en Platon til her i verden. Og hvis denne store personlighed helt skal udelukkes af vores selskab – han der med sin rene og ubestikkelige samvittighed gjorde sig fortjent til den guddommelige nåde at trænge igennem det mørke der herskede i verden på hans tid og dybt ind i kristendommens lys – tror jeg det er fordi vi ikke finder det passende at lade os belære af en hedning om hvorugudeligt det er ikke at vente nogen hjælp der udelukkende kommer fra Gud, uden vores medvirken.

Jeg kommer til i tvivl om hvorvidt der blandt alle de mennesker der deltager i religionskrigene findes bare én der er så svagt begavet at han for alvor har ladet sig overbevise om at han var på vej til reformation gennem den værste form for deformation, at han styrede imod sin frelse ved hjælp af de sikreste midler vi har til fortabelse, og at han – ved at vælte den regering, den øvrighed og de love under hvis beskyttelse Gud har anbragt ham, ved at sønderlemmes sin mor og overlade hendes lemmer til hendes riddlige fjenders fortæring, ved at fyde sine brødres hjerter med fadermorderisk had og ved at kalde djævle og furier til hjælp – skulle støtte det milde guddommelige ords hellige ukrænkelighed og retfærdighed.

Ærgerrighed, griskhed, grusomhed og haevntørst rummer ikke i sig selv tilstrækkelig naturlig voldsomhed, så lad os puste til dem og opflamme dem med retfærdighed og fromhed som et strålende påskrud. Man kan ikke forestille sig en værre tingenes tilstand end at ondskab bliver lovlig og med øvrighedens tilladelse ifører sig dydens kåbe:

Intet har så bedrageren et ydre som en falsk religion, idet den bruger guderne autoritet som påskud for sine forbrydere. (Titus Livius)

Topmålet af uret er ifølge Platon at det der er uret bliver anset for ret. Den jævne befolkning her på stedet led meget på det pågældende tidspunkt, ikke bare øjeblikkelige –

når der således bærges på de omkringliggende marker (Vergil)

– men også fremtidige tab. De levende måtte lide, og der samme måtte de endnu ufoede. De blev plyndret, og det blev jeg følgelig også, tilmed for ethvert håb, for man stjal alt hvad de skulle bruge til at leve af i mange år fra dem:

*De ødelegger, hvad de ikke kan have eller skebe med,
og rævesfløkkene brænder de fredelige hytter. (Ovid)*

*Ingen tryghed bag hymurene, medens markerne bærges af phnyndring.
(Claudian)*

Det var ikke det eneste stød jeg blev utsat for. Jeg pådrog mig alle de ubehageligheder som mådehold fører med sig i den slags sygdomme. Jeg blev gennemhævet fra alle sider. For ghibellineren var jeg welfer og for welferen ghibelliner. En af mine digtere udtrykker det virkelig godt, men jeg kan ikke huske hvor det står. Min ejendoms beliggenhed og omgangen med mine naboer viste mig som hørende til den ene side, mit liv og mine handlinger som hørende til den anden. Det kom ikke til regulære beskyldninger, der var nemlig ikke noget de kunne sætte tænderne i, for jeg overtræder aldrig loven. Og hvis nogen havde anlagt sig imod mig ville han være blevet fundet mere skyldig end mig. Det var mistanken der ikke kom åbent frem, men som cirkulerede bag min ryg, og den slags kan jo altid vindre tiltro når det hele er kaos, ligesom det jo heller ikke skorter på misundelige eller dumme mennesker.

Jeg giver i reglen de uretfærdige formodninger, som skæbnen spredt om mig, vind i sejlene fordi jeg altid har haft for vane ikke at prøve at retfærdiggøre mig eller komme med undskyldninger og forklaringer, for jeg mener at jeg kompromitterer min samvitighed ved at tale dens sag:

Det indlysende forplunnes ved forklaring. (Cicero)

Og som om alle kunne se lige så klart i mig som jeg selv kan, går jeg anklagen i møde frem for at vige for den, og overdriver den snarere ved en ironisk og spønsk tilstrælse, hvis jeg da ikke tør bomstille, som man gør når det drejer sig om noget der ikke fortjener svar. Men de der opfatter det som en alt for hovmodig selvtillid tager mig det ikke mindre ilde op end de der opfatter der som syaghet i forbindelse med en sag der ikke kan forsvares, især denne verdens store, for hvem manglende underdanighed er fejlen over alle fejl og som farer hårdt frem mod enhver form for

retsindighed der er sig selv bevidst og ikke underdanig, ydmyg og krybende. Jeg har tit stødt hovedet imod den mur.

Under alle omstændigheder ville det der hændte mig dengang have fået en ærgerlig mand til at hænge sig, og en pengepugur ligeså. Jeg er ikke spor interesseret i atrage til mig:

*Lad mig beholde, hvad jeg ejer nu, ja endda mindre,
så jeg kan leve den tid, jeg har igen for mig selv –
om da guderne vil, at der bliver nogen. (Horat)*

Men de tab der rammer mig gennem andres overgrep, hvad enten det er tyveri eller vold, nager mig næsten lige så meget som et tab nager en mand der er syg og forpunkt af griskhed. Krænkelsen føles uendelig meget bittere end tabet.

Tusindvis af forskelligeulykker væltede ind over mig den ene efter den anden. Jeg ville have båret dem med bedre humør hvis de var kommet i samlet flok. Jeg var allerede begyndt at række på hvem af mine venner jeg kunne betro en trængende og ulykkelig alderdom; efter at have ladet blikket vandre hele vejen rundt stod jeg der i den bare skjorte. Når man lader sig falde lodret ned fra en sådan højde skal det være for at falde i armene på et menneske med hvem man deler et stærkt, solidt og lykkeligt venskab. Den slags er sjældne, hvis de overhovedet findes. Til sidst erkendte jeg at det sikreste var kun at stole på mig selv i nødens stund og, hvis skæbnen skulle give mig en kold skulder, holde mig så meget desto stærkere til min egen beskyttelse, knyttte mig nærmere og tage større hensyn til mig selv. Mennesket tyr altid til andres hjælp for at spare deres egen, som ellers er den eneste sikre og effektive, hvis man forstår at væbne sig med den. Alle løber andre steder hen og fremtiden imøde, fordi ingen har kunnen finde hjem til sig selv.

Jeg blev enig med mig selv om at disse gevordigheder var nyttige. For det første fordi dårlige elever må føle hvis de ikke vilhøre, akkurat som vi retter et kroget strykke træ ud med ild og ved at tvinge kiler ind. Jeg har i så mange år formanet mig selv til at holde mig til mig selv og ikke have noget med uvedkommende ting at gøre, og dog skeler jeg stadig til siden. Et nikt, et nådigt ord fra en højststående person og et venligt ansigt leder mig i fristelse. Guderne skal vide at det er mangelvarer i disse tider, og hvilken betydning det har! Jeg lytter også uden at synke panden til de lokketoner hvormed man prøver at trække mig frem på arenaen, og mine afslag er så

spagfærdige at det kunne se ud som om jeg hellere end gerne ville lade mig overtale. Men der skal skarp lud til skurvede hoveder, og der skal nogle ordentlige slag med en kølle til for at sammenføre og stramme båndene om en lønde der er ved at gå op i limningen, som knager i fugerne og truer med helt at falde fra hinanden.

For det andet fordi disse ulykkelige begivenheder tjente som en øvelse der skulle forberede mig på noget endnu værre, hvis jeg – der både talkket være en venlig skæbne og min karakter og adfærd håbede at blive en af de sidste der blev ramt af dette uvejr – i stedet blev en af de første. Det lærte mig tidligt at indskrænke min levevis og indrette den efter nye vilkår. Sand frihed er at have fuldstændig magt over sig selv:

Sterkest står den, der har magt over sig selv. (Seneca)

I rolige og normale tider forbereder man sig på moderate og gængse ulykker, men i de urolige tider vi har levet med i de sidste tredve år er enhver franskmand både som privatperson og som medlem af samfundet hver eneste time i døgnet utsat for at der bliver vendt op og ned på hans tilværelse. Derfor må vi holde modet oppe ved hjælp af stærkere og solidere reserver. Lad os tale skeæbnen for at vi fik lov at leve i en tid der hverken er bløddagtig, valen eller uvirkson – den der ikke kunne være blevet berørt på anden måde kan nu blive det talkket være sine ulykker. Ligesom jeg sjældent i de historiske beretninger læser om omvællinger i andre lande uden at ærgre mig over ikke selv at have haft lejlighed til at være til stede og se dem på nærmere hold, får min nysegerrighed mig til at føle en vis tilfredsstillelse ved med mine egne øjne at se det bemærkelsesværdige skuespil om vores fælles undergang, dens symptomer og form. Og da jeg ikke kan gøre noget for at forsinke den, er jeg glad for at være blevet udset til at overvære den og lære af den.

På samme måde prøver vi ivrigt, selv i skyggebilleder og teatertykker, at finde et billede på menneskelivets tragiske spil. Dette ikke fordi det vi hører ikke vækker vores medfølelse, men vi kan godt lide at lade de enestående og sorgelige begivenheder fyldte os med en smerteblanded fryd. Intet kildrer hvis det ikke også gør ondt. Og gode historikere skyr beretninger om fredelige tider som et stillesænde vand eller et vindstille hav for at vende tilbage til oprør og krig, som de ved vi forventer af dem. Jeg ved ikke om jeg med anstrengelsen i behold kan tilstå hvor lidt det er gået ud over min fred og ro at leve mere end halvdelen af mit liv i mit

lands undergangstid. Jeg har lidt for let ved at affinde mig med ulykker der ikke berører mig personligt, og før jeg beklager mig over mig selv ser jeg ikke så meget på hvad der bliver taget fra mig som på hvad jeg får lov at beholde, både indadtil og udadtil. Der er en vis trøst i at undgå snart den ene snart den anden af de ulykker der truer os på rad og slår ned andre steder rundt omkring os. Der er også det ved de katastrofer der rammer samfundet, at jo større et område min sympati spredes over, desto svagere bliver den. Hertil kommer, at vi nærmest

kun føler statens ulykker, for så vidt som de rammer os selv, (Titus Livius)

og at det helbred vi havdeinden var af en sådan beskaffenhed, at det i sig selv mildner sorgen over at have mistet det. Vi var nok raské, men kun i sammenligning med den sygdom der fulgte efter.

Vi er ikke styrret ned fra de store højder. Korruption og røverier, som nyder anseelse og hører til dagens orden, er for mig det der er sværest at leve med. Det føles mindre urimeligt og kæenkende at blive plyndret i en skov end på et sikkert sted. Vi havde en altomfattende samling af lemmér der hver for sig kappedes med de andre om at være det mest angrebne, og for de flestes vedkommende behæftet med gamle sår der ikke længere kunne heles, og som heller ikke bad om at blive det.

Dette sammenbrud stimulerede mig derfor mere end det slog mig ud, talktet være min samvittighed der ikke blot oprådte roligt, men også stolt, og jeg fandt ingen grund til at klage over mig selv. Og da Gud aldrig sender menneskene helt ublandede onder så lidt som helt ublandede goder, var mit helbred også på den tid meget bedre end det plejer at være, og ligesom jeg intet kan når jeg ikke er ved godt helbred, er der også kun få ting jeg ikke kan når jeg er det. Det satte mig i stand til at vække alle mine reserver til live og række hånden frem for at afværge det slag der ellers nægter let kunne have tilføjet mig et dybere sår. Og jeg fandt ud af at min udholdenhed gav mig en vis modstandsraft imod skeæbnens anslag, og at der skulle et ordentligt stød til at kaste mig af sadlen.

Det siger jeg ikke for at udfordre skeæbnen og få den til at foretagte et endnu hårdere angreb på mig. Jeg er dens tjenér, jeg underkaster mig den, så lad den for himlens skyld være tilfreds med det! Om jeg føler dens angreb: Ja, det gør jeg da. Ligesom folk der, tynget og overvældet af song, alligevel af og til føler et strejf af glæde og trækker på smilebåndet, har jeg også tilstrækkelig magt over mig selv til i almindelighed at bevare sind-

ren og holde pinefulde tanker ude, men alligevel sker det med mellemrum at jeg pludselig lader mig overrumple af nagede og ubehagelige tanker, netop som jeg er ved at ruste mig til at jage dem væk eller slås med dem.

Men så blev jeg oven i alt det andet ramt af en anden ulykke der gjorde det hele endnu værre. Både udenfor og inde i mit hus blev jeg mødt af en pest der overgik alle andre i voldsomhed. For ligesom et sundt legeme er mere utsat for alvorligere sygdomme, da det jo kun er dem der kan få bugt med det, blev den meget sunde luft på min egn – hvor ingen smitte, selv truende nær, i mands minde havde vundet fodfæste – også forpestet, hvilket gav sig sælsomme udslag:

Gravene fyldes op med unge og gamle mellem hinanden.

Den grumme dødsgratinde skærer ingen. (Horats)

Jeg måtte opleve den pragtfulde situation at finde synet af mit eget hus skrækindjagende! Althavd der var i det var ubeskryttet og prisgivet enhver der havde lust til det. Jeg, der er så gæstfri, måtte gå tiggergang for at finde et tilflugtssted for min familie og husstand, en hjemløs skare der indgød frygt i både sine venner og sig selv, som valgte rædsel hvor som helst den prøvede at slå sig ned, og som måtte skifte opholdssted så snart en af flokklen begyndte at få ondt i en finger spids. Alle sygdomme bliver taget for at være pest, man giver sig ikke tid til at undersøge hvad det er. Og det bedste ved det hele er, at man ved den mindste fare, der nærmere sig, ifølge lægekunstens regler skal vente fyrré dage i angst og bæven på om sygdommen bryder ud, altimens fantasien på sin egen måde spander én på pinebænken og hensemter selv det bedste helbred i en feberagtig tilstand!

Det ville alt sammen have berørt mig meget mindre, hvis jeg ikke også skulle bekymre mig om de andres lidelser og tilbringe seks kummerlige måneder som fører for denne karavane. For jeg bærer selv mine egne beskyttelsesmidler – standhaftighed og udholdenhed – i mig. Angst, der er særlig farlig ved denne sygdom, lidet jeg så at sige ikke af. Og hvis jeg havde været alene og havde ønsket at flygte, ville det have været en meget dristigere flugt, mod meget fiermere mål.

Det er ikke den død der forekommer mig værst. Den er i reglen korvarig, man bliver bedøvet og har ingen smerte, det trøster én at man deler skæbne med så mange andre, man slipper for ceremonier, størgesc-

ner og trængsel omkring dødslejet.

Men af befolkningen i omogen lykkedes det ikke en hundrededel at reddet live:

*og du kan se byråernes land
læg øde og vist g brædt tomme græsgange. (Vergil)*

Her på min ejendom hidrører stortedelen af mine indtægter fra hænders arbejde, og den jord hundrede mand dyrkede for mig har nu ligget brak i lange tider.

Men hvilke eksempler på sjælsstyrke mødte vi ikke hos alle disse jævne mennesker! De opgav stort set alle at bekymre sig om livets opretholdelse. Vindruerne, egnens største rigdom, blev hængende på vinstokkene fordi de alle uden at lade sig mærke med noget forberedte sig på og forventede at dø samme aften, eller den næste dag, med så ringe frygt i ansigt og stemme, at man skulle tro de havde affundet sig med denne nødvendighed og betragtede den som en uafvendelig dom der ramte alle. Sådan er døden jo altid, men hvor er det dog lidt der afgør om vi kan se den i øjnene med fasthed! Bare et par timers forskel i vores afstand fra den, og den blottede tank om at vi ikke er alene giver os en helt anden opfattelse af den. Se bare disse mennesker! Fordi de dør den samme måned, børn, unge og gamle, lader de sig ikke længere lamme, græder ikke længere over tabet af hinanden. Jeg var ude for nogle der var bange for at blive ladt alene tilbage, som i en gruppvækende ensomhed. Og jeg så dem i almindelighed ikke bekymre sig om andet end deres begravelse, for de brød sig ikke om at se ligene spredt rundt omkring på markerne som bytte for de dyr der øjeblikkelig myldrede frem.

Hvor er menneskers begreber dog forskellig! Neoriterne, et folk som Alexander underlagde sig, kaster ligene af deres døde ind i skovenes dyb, for at blive ædt op dør. Det er den eneste begravelse der efter deres opfattelse er acceptabel.

Nogle, der endnu var sunde og raskte, var allerede i ferd med at grave deres grav, andre lagde sig levende i deres. Og en af mine dagejere skrabede med hænder og fodder jorden ned over sig mens han lå for døden. Var det ikke at dække sig til for at sove roligere ind? Det er en handling der i ophøjethed næsten kan måle sig med de romerske soldaters efter slaget ved Cannæ – de blev fundet med hovedet begravet i huller som de havde gravet og fyldt op med deres egne hænder hvorfed de kvalte

sig selv. Kort sagt, en hel egns befolkning blev på én gang, alene gennem praksis, anbragt på et niveau der ikke i nogen hensende står tilbage for en bevidst og velovervejet sjælsstyrke.

De fleste af videnskabens forskrifter til styrkelse af vores mod er mere prængende end kraftfulde, mere til pynt end til gavn. Vi har sviget naturen, og nu vil vi belære den, der styrede os så godt og sikkert! Og dog er de lærde nødt til hver dag at opøge sporene af dens lære og den smule af dens bilde der er tilbage og som, takket være uvidenhedens velsignelser, stradig præger livet hos denne landlige flok af uslebne mennesker, for at holde dem op for deres elever som mønstre på sjælsstyrke, renhed og sindslige vægt. Det er en lyst at se at de lærde, der er så smækfulde af fine kundskaber, er nødt til at efterligne enfolige, jævne mennesker, og efterligne dem netop i moralærenes vigtigste handlinger, samt at vi, trods al vores visdom, skal lære de største og mest nødvendige ting her i livet af dyrene! Hvordan vi skal leve og dø, holde hus med det vi ejer, elske og opdrage vore børn og øve retfaerdighed – et usædvanligt videnbyrd om menneskelig svaghed. Det er også herligt at se at den noksom bekendte fornuft, som vi styrer efter behag og som hele tiden finder noget der er nyt og anderledes, ikke efterlader noget synligt spor af naturen i os. Og menneskene har behandlet den som parfumefabrikanter behandler olie – de har forfalsket den med så mange ræsonnementer og overvejelser hentet udefra, at den er blevet forskellig fra person til person og har mistet sit eget uforanderlige og universelle udseende. Derfor må vi ty til dyrene, der ikke er underlagt gunst, korruption eller meningsforskelle, for at få noget at vide om den.

Det er ganske vist rigtigt at heller ikke dyrene altid følger naturens lige vej, men deres sidespring er så små at man altid kan se sporene. Det er det samme som med heste der bliver ført ved tøjlen og som nok stjerler og springer, men kun så langt løbelinien rækker, og som altid følger i hælene på den der fører dem, og som med falken der flyver i vejret, men hvis flugt altid begrænses af deres rem.

Tank på landfjægtighed, tortur, krig, øgdomme og skibbrud (Seneca)

for at ingen ulykke skal finde dig uforberedt. (Seneca)

Hvad nytter det os at vi så omhyggeligt prøver i tankerne at forestille os alle de ulykker der kan ramme et menneske, og at vi gør os så stor umage

for tilmed at forberede os på ulykker der måske aldrig vil ramme os?

Tanken om måske at skulle blive gør os ligé så ulykkelige som seire lidelsen.
(Seneca)

Det er ikke bare slaget, men også lufttrykket og knalder der rammer os. Og hvorfor skulle vi, som de mest febrilske (for der må afgjort være tale om feber), styre hen og lade os piske, fordi skæbnen måske engang vil udsætte os for det? Eller trække i pelsen ved sankthans, fordi man får brug for den ved julietid? „Skynd jer at prøve alle de ulykker der kan ramme jer, navnlig de værste,“ siger de. „Udsæt jer selv for disse prøvelser for at sikre endog tanken om dem! Men de kan ikke komme hurtigt nok, deres virkelige varighed er ikke lang nok, vi må i tankerne udvide dem og trække dem i langdrag og på forhånd give dem bolig i os og dvæle ved dem, som om de ikke vejede tungt nok på vores sanser.“ De vil være tunge nok når de først er der,“ siger en af mestrene, og vel at mærke ikke en fra en blødsøden skole, men fra den strengeste. „Vær god mod dig selv i mellemtíden, tro hvad du helst vil tro. Hvad skulle det være godt for at foregrive din vanskæbne og hilse den velkommen, at gå glip af nuet af frygt for fremtiden og være ulykkelig nu fordi du vil blive det engang med tiden?“ Sådan lyder hans ord.

Videnskaben gør os urivisløst en stor tjeneste ved så nojte at belære os om vores ulykkers dimensioner, den

skærper menneskenes sind med betrymninger. (Vergil)

Det ville være en skam hvis en eneste del af deres imponerende omfang skulle undgå at påvirke vores sanser og erkendelse!

Der er ingen tvivl om at forberedelsen til døden har været mere pinefuld for de fleste end selve døden. Det blev engang udtrykt meget rammende, og af en meget klog forfatter: „Sanserne påvirkes mindre af selve lidelsen end af tanken om den.“

Undertiden får selve følelsen af, at døden er nær, os til at træffe en rask beslutning om ikke længere at prøve at undgå noget der er og bliver uundgåeligt. Der var mange gladiatører der i sin tid, efter en fej indsats i kampen, tog modigt imod døden ved at holde struben frem mod fiendens sværd og byde den til. At se sin død, engangude i fremtiden, i øjnene kræver et mod der varer, og som der derfor er vanskeligt at tilegne sig.

Hvis du ikke ved hvordan du skal bære dig ad med at dø, skal du ikke bryde dig om det. Naturen skal nok på stedet give dig nøjagtig og fuldstændig bested om det, den skal nok klare den opgave for dig til punkt og prické, så lad være med at bryde dit hoved med det:

*Forgæves søger I, dødelige, at kende dødens usikre time
og den vej ad brülken den vil komme. (Propertius)*

*Det er en mindre straf phudselt at lidde phudselig tilintetgørelse
end længe at lidde frygten kvaler. (Maximian)*

Vi ødelægger livet ved at bekymre os om døden, og døden ved at bekymre os om livet. Det ene piner os, det andet skrämmer os. Det er ikke døden vi ruster os imod, den er alt for hurtigt overstået. Et kvarters ventetid uden følger og uden stadelige virkninger fortjener ikke særlige anvisninger. Sandheden er at vi forbereder os på forberedelserne til døden. Filosofferne befaler at vi altid skal have døden for øje, forudse den og tænke på den i forvejen, og giver os derpå forholdsregler der skal sørge for at denne forudseenhed og disse tanker ikke gør os fortræd. Det er det samme med de læger der gør os syge for at få noget at bruge deres kunst og medicin på. Hvis vi ikke har forstået at leve er der ingen grund til at lære os at dø, og give afslutningen en form der afsviger fra helheden. Hvis vi har forstået at leve fattet og roligt skal vi også nok finde ud af at dø på samme måde.

De kan prale så meget de vil af at „filosoffernes hele liv er en forberedelse til døden“. Men efter min mening er døden nok enden på livet, men ikke formålet med det, den er afslutningen på det, slutpunktet, men ikke meningens med det. Livet skal være et mål i sig selv, sit eget forsett. Dets rette opgave er at indrette sig fornuftigt, styre sig selv og acceptere sig selv. Til de mange andre pligter der er omfattet af det store hovedkapitel om kunsten at leve hører også det afsnit der handler om kunsten at dø, og det ville være et af de letteste, hvis vores angst ikke gjorde det så tungt.

Efter dens formålstjenighed og uforfalskede sandhed at dømme står den lære vi kan uddrage af det enkle og naturlige ikke tilbage for de teorier som de lærde prædikter for os om det modsatte. Mennesker er forskellige i tilbøjelighed og styrke, man må lede dem frem til hvad der er bedst for dem ud fra deres egne betingelser, og ad forskellige veje:

Som gæst går jeg i land hvor som helst stormen bærer mig hen. (Horats)

Jeg har aldrig blandt mine naboer væretude for en bonde der henfaldt til spekulationer over med hvilken holdning og fatning han ville tilbringe sin sidste time. Naturen lærer ham at lade være med at tanke på døden før han dør. Og i det øjeblik optræder han værdigere end Aristoteles, som knuges dobbelt af døden, dels af den selv og dels af at have imødeset den så længe. Af den grund mente Cæsar også at den mindst gennemtænkte død var den lykkeligste og letteste:

Den der lidet, for det er nødvendigt, lidet mere end nødvendigt. (Seneca)

At tanken om døden føles så hård skyldes vores overdrivne interesse for den. Vi gør aldrig livet besværligt for os selv ved at prøve at foregrive og belærske naturens bud. Det er kun lærd doktorer, der – fuldstændig sunde og raskte – lader tanken om døden spolere deres middag, og som græmmer sig ved at tænke på den. Almindelige mennesker har hvenken brug for lægemidler eller trøst før slaget rammer, og tænker ikke mere over det end præcis i det omfang de føler det. Er det mon ikke også det vi mener når vi siger, at det er sløvhed og manglende fantasi der gør jævne mennesker så hårdføre over for øjeblikkelige onder og så bedøvende ligeglade med truende, fremtidige ulykker, og at deres sjæl er mindre sårbar og modtagelig, fordi den er træg og tung i det? Hvis det forholder sig sådan, så lad os for himlens skyld fra nu af undervise i dumhed! For det største udbytte filosofferne stiller os i udsigt er det som dumhedens skole lige så stille fører sine elever frem til!

Vi kommer ikke til at mangle gode lærere til at forklare os denne jævne naturlighed. Sokrates bliver en af dem. Så vidt jeg huskertaler han nemlig så nogenhunde sådan her til de dommere der voterer om hans liv:

”Jeg er bange for, højte dommere, at jeg, hvis jeg beder jer om ikke at slå mig ihjel, lader mig fange i mine angiveres net. De anklager mig for at stille mig klogere an end andre, som om jeg havde et hemmelige kendskab til de ting der er over os og under os. Jeg ved, at jeg hverken har haft noget med døden at gøre eller set den på nærmere hold, og jeg har heller ikke truffet nogen der har prøvet den og kunnen sig nogen om dens væsen. De der frygter døden tror de kender den. Hvad mig angår ved jeg hverken hvordan den er eller hvordan der er i den anden verden. Måske er døden noget ligegyldigt, måske er den ønskværdig.

Det er imidlertid sandsynligt, hvis det er en sjælevandring fra et sted til et andet, at det er en gevinst at komme til at leve med så mange store afdøde og blive fri for at have mere at gøre med uretfærdige og korrumpe dommere. Hvis det er vores væsens tilintetgørelse, så er det dog stadig en gevinst at påbegynde en lang og fredfyldt nat. Der er intet dejligere her i livet end hvile og dyb, drømmeløs sovn.

De ting som jeg ved er forkerte, såsom at krænke sin næste og være ulydig mod sine overordnede, hvad enten det drejer sig om guider eller mennesker, undgår jeg omhyggeligt. De ting som jeg ikke ved om er gode eller onde kan jeg ikke frygte.

Hvis jeg skal dø og lade jer levende tilbage er det kun guderne der kan se hvem af os der vil være bedst tjenet med det, jer eller mig. Derfor kan I for min skyld beslutte hvad I vil. Men hvis jeg skal følge min sædvaner og rådgive om hvad der er retfærdigt og nyttigt vil jeg ikke töve med at sige, at I for jeres samvitigheds skyld gjorde bedre i at løslade mig, medmindre I da har dybere indsigt i min sag end jeg selv har. Og hvis I dømmner mig på grundlag af mine tidlige handlinger, både offentlige og private, efter mine hensigter og på grundlag af den nytte som så mange borgere, både unge og gamle, hver dag har af mine samtaler, og den gavn jeg gør jer alle sammen, så er der kun én måde hvorpå I på behørig vis kan betale jeres gæld til mig, og det er ved at befale at jeg, i betragtning af hvor fattig jeg er, skal bespises på det offentliges bekostning på Prytanеion, hvad jeg så tit har set jer tilstå andre på et svagere grundlag.

Opfat det ikke som stædighed eller foragt at jeg ikke, som det er slik og brug, bønfalder jer og prøver at bevæge jer til at vase barnhjertighed. Jeg har venner og slægtinge – for jeg er, så lidt som nogen anden, født af træ eller sten, som Homer siger – der er i stand til at møde op med tårer og beviser på sorg, og jeg har tre utrolige børn der kunne vække jeres medlidenhed. Men jeg ville bringe skam over min by hvis jeg, i den alder jeg har og med detry for visdom jeg her står anklaget for, nedlod mig til så forærtelig en opræden. Hvad ville man ikke sige om de andre athenienser?

Jeg har altid advaret dem der lyttede til mig mod nogensinde at købe deres liv ved en uhæderlig handling. Og i de krigs mit land har ført, ved Amfipolis, Potidaia, Delion og andre steder hvor jeg har været med, har jeg i praksis vist hvor fjernet det var fra mig at sikre mit liv med skammelige middler. Desuden ville det være at få jer til at svigte jeres pligt og at

opfordre jer til at gøre grimme ting, for det er ikke mine bønner der skal overtale jer, det er retfærdighedens rene og solide grunde.

I har tilsvoret guderne at øve retfærdighed, og mine bønner ville få det til at se ud som om jeg varude på at mistænke og beskylde jer for ikke at tro på at der er guder til. Det ville også være at anklage mig selv for ikke at tro på dem som jeg bør, ikke at have tillid til deres ledelse og ikke at ville overlade min sag helt og holdent til dem. Jeg stoler fuldt og fast på dem og er sikker på at de i denne sag vil gøre hvad der er bedst for jer og for mig. Gode mennesker har ikke, hverken levende eller døde, noget at frygte af guderne.“

Er det ikke en sober og formuftig, og samtidig naturlig og ligefrem forsvarstale? Er den ikke ufattelig storsindet og mageløst ægte, åbenhjertig og velbegrunder? Og så brugt i så kritisk en situation! Han gjorde virkelig ret i at foretrække den tale frem for den som den store orator Lysias havde skrevet for ham, fremragende affattet i juridisk stil, men ikke så ædelnen forbryder værdig. Skulle man af Sokrates' mund have hørt et bønfaldende ord? Skulle hans stolte mod have givet efter netop som det mest skulle vise sig? Og skulle han med sin rige og kraftfulde natur have overladt sit forsvar til kunstgreb og under sin største prøvelse givet afkald på sandhed og oprighed, hans tales pryd, for at pynte sig med en udenadlært tales sminkle af stiftsgurer og opspind? Han handlede særdeles klog og tro mod sig selv ved ikke at sætte et langt livs uafbrudt ubestikkelighed og så helligt et billede på den menneskelige natur over styr for at forlænge sin alderdom med et år og gøre det udødelige mindre om sit strållende endeligt til skamme. Han skyldte det forbillede han gav verden sit liv, ikke sig selv. Ville det ikke have været et tab for os alle hvis han havde levet sin sidste tid i uvirkomhed og ubemærkethed?

En så ligegyldig og afslappet holdning til døden fortjente helt sikkert at efter tiden gjorde så meget desto mere ud af den på hans vegne, hvilket den da også gjorde. Og ingen dom kunne være mere retfærdig end den skæbnen afsagde til hans ære. For athenienserne fattede en sådan afsky for dem der havde været skyld i hans død at de skyede dem som bandlyste. Alt hvad de havde rørt ved blev betragtet som besudlet, ingen ville bade sammen med dem på badeanstalterne, ingen hilste på dem eller talte til dem. Til sidst kunne de ikke længere holde dette hid fra alles side ud, og de hængte sig.

Hvis nogen skulle mene at jeg, blandt alle de andre eksempler på hvad

Sokrates har sagt som jeg kunne have valgt til at underbygge mit emne, har truffet et dårligt valg, og hvis han synes at hans tale er hævet over almindelige menneskers tankgang, skal han vide at jeg har gjort det bevidst. For jeg har en anden opfattelse og vilhævdé at det er en tale der i enkelhed og naturlighed står langt tilbage for og under almindelige menneskers tankgang. Den er i sin umiddelbare og naturlige djærvhed og i sin barnlige tillidsfuldhed et udtryk for naturens oprindelige, rene form og uvidenhed. For det er sandsynligt at vi har en medfødt angst for smerte, men ikke for døden i sig selv. Den er en del af vores eksistens, og ikke en mindre væsentlig del end livet.

Hvorfor skulle naturen have indgydt os afsky og skræk for døden, når den spiller så særdeles nyttig en rolle ved at vedligeholde og forny dens fortsatte og evigt vekslende værk, og i vores store altonfattende broderskab mere fremmer fødsel og vækst end tab og tilintetgørelse?

Søledes bliver tingene som helhed fornyet. (Lucrets)

En død sjæl skænkede liv til tusind. (Ovid)

Et liv der forsvinder er overgangen til tusind andre liv.

Naturen har indpodet dyrerne et instinkt for at sørge for sig selv og livets opretholdelse. De går så vidt som til at frygje at de vil få det værre, at de skal slå eller sare sig, eller at vi skal lønke og slå dem,ulykker som de kan sanse og har erfaring for. Men at vi skulle slå dem ihjel, det kan de ikke frygje, og de har heller ingen evne til at forestille sig døden eller slutte sig til dens eksistens. Det siges endda at man ikke blot ser dem modtage døden med glæde – de fleste heste vrinsker når de dør, og sværne synger – men at de oven i købet søger den i deres nød, hvilket vi har mange eksempler på hos elefanter.

Er Sokrates' argumentationsform i denne tale desuden ikke ligehedundringsværdig i enkelhed og kraft? Det er umærgelig meget lettere at tale som Aristoteles og leve som Cæsar end at tale og leve som Sokrates. Her har vi den højeste grad af fuldkommennhed og svaerhed, den kan kunsten ikke nå.

Men vores evner er ikke blevet opøvet på den måde. Vi hverken prøver dem eller kender dem. Vi udstryrer os med andres, og lader vores egne ligge i dvale.

Der er måske også nogen der vil sige om mig, at jeg her kun har samlet

en buket fremmede blomster og ikke selv leveret andet end snoren til at binde dem sammen med. Jeg har ganske vist gjort den almindelige mening den indrømmelse at gå med disse lante fjer. Men jeg vil ikke have at de skal dækkede og skjule mig, det er stik imod min hensigt, for jeg ønsker kun at vise hvad der er mit eget, og hvad der er mit eget fra naturens hånd. Og hvis jeg havde lyttet til mig selv ville jeg have talst muttersalen på lykke og fromme. For hver dag der går læsser jeg flere og flere lånte sager på, imod min plan og oprindelige fremstillingsform, men i overensstemmelse med andres gode råd og tidenes smag. Hvis det mistkæder mig, hvad jeg tror det gør, så pyt med det! Der er måske nogen der kan have rygte af det.

Der er dem der citerer Platon og Homer uden nogensinde at have set dem. Og jeg har selv hentet mange citater andre steder fra end i kilderne. Hvis jeg vil kan jeg, med de tusind bøger jeg har liggende rundt omkring mig her hvor jeg sidder og skriver, uden besvær og uden særlig viden på et sekund hente materiale hos et dusin af den slags lappeskreddere, folk hvis bøger jeg sjældent åbner, der kan bruges som glasur på denne afhandling om vores udseende. Jeg behøver såmænd bare en eller anden tysk fortalters indleddende kapitel for at spække min bog med citater. Og sådan spøger vi at høste en fristende berømmelse ved at tage denne verdens darer ved næsen.

Det sammenkog af floskler, ved hjælp af hvilket så mange mennesker sparer på deres egne anstrengelser, kan så at sige kun bruges i forbindelse med banale emner. De tjener til at føre os frem, ikke til at lede os. Et latterligt udbytte af lærdom, som Sokrates hufletter så vittigt i sin diskussion med Euthydemos. Jeg har set bøger der handler om ting som deres forfatter aldrig hverken har studeret eller forstået. Han bettor blot forskellige af sine lærde venner at granske det ene og det andet materiale der skal bruges til dens opbygning og lader sig for sit eget vedkommende nøje med at have planlagt projektet og bunker den brogede samling af ukendt materiale sammen. Nå, men i det mindste er blækket og papiret da hans eget!

Det er, når man skal være helt ærlig, at købe eller låne en bog, ikke at skrive én. Dermed viser man ikke folk at man kan skrive en bog, men – hvis de skulle være i tvivl – at man ikke kan. En lokal parlamentsformand pralede af at han havde fået anbragt to hundrede og så og så mange citater i en af sine retskendelser. Ved at forkynde det vidt og bredt for alle

og enhver må han efter min mening have fordunklet den ære folk havde givet ham for det. Jeg synes det er et småligt og latterligt praleri i betragtning af emnet og personen.

Blandt alle mine mange lån er jeg glad for af og til at kunne skjule ét, forklæde det og give det en anden form så det kan bruges på en ny måde. Med risiko for at folk vil sige at jeg ikke har forstået dets oprindelige betydning, giver jeg det en særlig personlig drejning, så det ikke udelukkende er fremmed gods. Andre stiller deres tyvekoster til skue og tager dem til indtrægt. Derfor står de sig bedre med loven end jeg gør. Vi naturtilhængere mener, at æren for selv at kunne finde på uden sammenhæng så langt overgår æren for at kunne citere.

Hvis jeg havde ønsket at skrive en lærd bog ville jeg være begyndt noget før. Så ville jeg have skrevet på et tidspunkt der lå nærmere min studietid, hvor jeg var i besiddelse af vid og hukommelse. Og hvis jeg havde ønsket at blive skribent af profession ville jeg have fastet mere lid til min styrke i den alder end nu. Desuden ville en nådegave, som skaebnen måske har givet mig takket være dette værk, være kommet på et gunstigere tidspunkt.

To af mine bekendte, store mænd på det videnskabelige område, er efter min mening gået glip af det halve ved at afvise at offentliggøre noget da de var fyrré år og foretrakke at vente til de blev tres. Modenhed har, som ungdom, sine fejl og mangler, og de er værre. Og når man er gammel er man lige så uegnet til den form for arbejde som til alt andet. Den der sender sin affældighed i trykkiken er ikke rigtig klog hvis han tror han kan presser noget ud af den der ikke smager af forurettelse, vrøvleri og døsighed. Vores ånd bliver forstopet og træg med alderen.

Jeg udtales mig overdådigt og flot om uvidenhed, og knebent og ynkverdig om viden, om det sidste tilfældigt og som noget underordnet, om det første bevist og som noget væsentligt. Og det eneste jeg be-skæftiger mig indgående med er ingeriting, den eneste viden ikke-viden. Jeg har valgt det tidspunkt hvor mit liv, som jeg skal skildre, ligger udbrædt foran mig. Hvad der er tilbage af det har mere med døden at gøre. Og hvis jeg skulle finde min død snakkelsalig, hvilket der er andre der gør, ville jeg såmænd med glæde fortælle folk også om den på vejen ud.

Det ærgrer mig at Sokrates, der var det fuldendte mønster på alle fornemme egenskaber, var blevet udstyret med så grim en krop og så hæsligt et ansigt, som han efter sigende var, og som i den grad stod i

misforhold til hans ædle sjæl, han der var så vildt forelsket i skønhed. Naturen gjorde ham uret. Intet virker mere sandsynligt end overensstemmelse og harmoni mellem legeme og sjæl:

For sjæle spiller det en stor rolle, i hvilket legeme de får bolig. Fra legemet kommer næmligt meget, som styrker sjælen, og meget, som slører den. (Ciceron)

Ciceron taler her om unaturlig grimhed og vanskabte lemmer. Men vi hæfter også betegnelsen grim på en person der virker frastødende ved første blik, noget som hovedsageligt gælder ansigtet, og som ofte byder os imod af ganske ubetydelige årsager – kuløren, en vorte eller bums, en barsk mine eller en anden uforklarlig grund, når lemmerne i øvrigt er symmetriske og lydefri.

Den grimheds der hos La Boétie skjulte en fin og ophøjet sjæl var af den art. Til trods for at en sådan overfladisk grimhed er temmelig dominerede er den mindre skadelig for sindstilstanden, og dens indflydelse på folks opfattelse mere usikker. Den anden slags grimhed, der med en mere rammande betegnelse kaldes vanskabthed, er væsentligere og kommer lettere til at volde indre skade. Det er ikke enhver glat lædersko der viser fodens form, men en velsyet sko gör det altid.

Således sagde Sokrates om sin grimhed, at den med rette ville have røbet en tilsvarende grimhed i hans sjæl hvis han ikke havde rettet op på den gennem opdragelse. Men jeg tror han som sædvanlig spøgte da han sagde det, for aldrig har så enestående en sjæl skabt sig selv.

Jeg kan ikke ofte nok sige hvor højt jeg vurderer skønhed, denne magifulde og fordelagtige egenskab. Sokrates kaldte den et kortvarigt tyranni, og Platon kaldte den naturens privilegium. Vi har ingen egenskab der overgår den i anseelse. Den indrager førsteplassen i menneskernes omgang med hinanden, den træder i forgrunden, besnaerer og bemægter sig på forhånd vores dømmekraft med sin magt og det fantastiske indtryk den gör.

Fryne ville, selv i hænderne på en fremragende advokat, have tabt sin sag hvis hun ikke, ved at lade kjolen falde til side, med sin strålende skønhed havde gjort det af med sine dommeres ubestikkelighed. Og jeg har også bemærket, at Kyros, Alexander og Cæsar, disse tre verdensherskere, ikke glemté skønheden for at udføre deres store bedrifter. Det gjorde Scipio Africanus heller ikke. På græsk har man et ord der både betyder god og smuk. Og Helligå-

den kalder ofte folk gode, når den mener smukke. Jeg vil gerne støtte den rangorden af livets goder som der tales om i en sang af en gammel digter, der ifølge Platon var meget populær på hans tid, nemlig sundhed, skønhed, rigdom. Aristoteles sagde at det tilkommer de smukke at befale, og at når der er nogle der nærmer sig gudebilleder i skønhed, så skylder vi dem også ærefrygt. Da der var én der spurgte ham, hvorfor man omgås smukke mennesker længere og oftere, svarede han: „Kun en blind kan stille det spørgsmål.“ De fleste, og største, filosoffer betalte deres udannelse og erhvervede deres visdom ved hjælp af deres skønhed og takket være den.

Ikke blot hos de folk jeg har i min tjeneste, men også hos dyrene betragter jeg skønhed som stort set lige så vigtig som godhed. Dog synes jeg ikke at et ansigs træk eller et ansights form eller de grundtræk ud fra hvilke man slutter til visse indre tilbøjeligheder og vores fremtidige skæbne er noget der uden videre hører ind under kapitlet om skønhed og grimhed. Så lidt som vi kan sige at al vellugt og klar luft lover sundhed, eller at al tung luft og stank beburder smitte, når pesten hærger.

De der anklager kvinderne for at deres karakter modsigter deres skønhed rammer ikke altid plet. For et ikke særlig velformet ansigt kan godt have et tillidsvækkende og redeligt udtryk, akkurat som jeg på den anden side undertiden mellem to smukke øjne har læst trusler om en ondsindet og farlig natur. Der er sympatiske ansigter, og blandt en flok sejrigre fjender vil man uden tvivl, blandt folk man ikke kender, vælge én frem for en anden at overgive sig til og betro sit liv, og det er i virkeligheden ikke et spørgsmål om skønhed.

Ansigter er en ringe garanti, og dog må man tillægge det en vis betydning. Og hvis det var mig der skulle straffe de onde med piskeslag ville jeg gå hårdest til værks over for dem der fornægter og forråder de løfter som naturen har skrevet på deres pande, jeg ville straffe den ondsindskab der skjuler sig bag et mildt og venligt ansigt særlig strengt. Det er som om nogle ansigter er heldige, andre ueheldige. Og jeg tror det er noget af en kunst at skelene venlige ansigter fra naive, strenge fra hårde, ondsindskabde fra gnavne, hånlige fra melankolske, og andre lignende nærtbeslægtede egenskaber. Der er former for skønhed der ikke blot er stolte, men også bitre, og andre der er blide, men så blide at de er fede. Hvad det angår at bruge dem som grundlag for forudsigelser om fremtidige begivenheder, så er det noget jeg vil afholde mig fra at tage stilling til.

Jeg har, som jeg har sagt et andet sted, for mit eget vedkommende slet og ret antaget den gamle leveregel fra Antikken at vi aldrig kan gå fejl hvis vi følger naturen og at den vigtigste forskrift er at rette sig efter den. Jeg har ikke, som Sokrates, ad formuntens vej ændret min medfødte natur og ikke på kunstig vis grebet forstyrrende ind i mine tilbøjeligheder. Jeg giver mig lov til at gå som jeg er kommet, jeg sås ikke med noget, sjæl og legeme lever af egen fri vilje i fred og fordragelighed, men min ammes mælk var Gud være lovet nogenlunde sund og tempereret.

Skal du jeg mon ikke i forbifarten nævne, at jeg synes vi lægger større vægt end fortjent på en vis form for boglig hæderlighed og redelighed – så at sige den eneste der er i brug her hos os – som er en slave af forskrifter og klemt inde mellem håb og frygt? Hvad jeg kan lide er en hæderlighed og redelighed som ikke skabes af loven og religionen, men som kompletteres og anerkendes af dem, som føler sig i stand til at holde sig oppe ved egen hjælp, som er skudt op i os af sine egne rødder, af den universelle fornuft saed der er indpodet i ethvert menneske der ikke er naturstridigt. Den fornuft der kurerer Sokrates for hans syndige tendenser, der får ham til at adlyde de mennesker og guder der hersker i hans by og gör ham modig i døden, ikke fordi hans sjæl er udødelig, men fordi han er dødelig.

Ødelæggende for ethvert samfund – og langt mere skadelig end snedig og sindrig – er den lære der overbeviser folk om at religiøs tro er nok til, alene og uden moralske leveregler, at tilfredsstille den guddommelige retfærdighed. Erfaringen viser at der er himmelfvid forskel mellem fromhed og samvittighed.

Jeg har et udseende der virker sympatisk, både i sig selv og med hensyn til den opfattelse af mig som det giver andre –

Hvad var det jeg sagde? at „jeg har“? Jeg mente „hæde“ Chremes! (Terents)

Ak, du ser blot knoglerne af et udstådt legeme (Maximian)

– hvilket er stik modsat Sokrates'. Det er ofte sket at folk der ikke havde det fjernehste kendskab til mig, alene på grund af min fremtoning og væremåde har vist mig stor tillid, både med hensyn til deres egne anliggender og mine, og i udlandet har det skaffet mig enestående og usædvanlige fordele.

Men de to følgende oplevelser er måske nok en nærmere omtale værd. En vis person havde besluttet at overrumple mig og mit hus. Hans

kneb var at komme anstigende alene til min port og temmelig indtrængende annoede om at blive lukket ind. Jeg kendte ham af navn, og havde grund til at stole på ham som nabo og som en mand jeg lidt ude var i familie med. Jeg bad portvagten lukke op for ham, sådan som jeg gör for alle. Der stod han, helt rædselslagen, med en hest der havde mistet pusten og var helt udkört. Han fortalte mig følgende røverhistorie: Han var netop en halv mils vej derfra blevet overvaldet af en af sine fjender, som jeg også kendte, ligesom jeg havde hørt tale om deres fejde. Denne fiende havde fået ham til at spore sin hest alt hvad han kunne, og da overfaldet var kommet helt bag på ham, og hans folk var underlegen i antal, var han styrtet i retning af min port for at komme i sikkerhed. Nu var han meget bekymret for sine folk som han gik ud fra enten var døde eller taget til fange.

Jeg forsøgte i min naivitet at opmuntre, berolige og så koldt vand i blodet på ham.

Kort efter står der fire-fem af hans soldater, i samme tilstand og lige så forskräkkede, og beder om at blive lukket ind, og derpå flere og flere endnu efter dem, alle veludsnyrede og velbevæbnede mænd, indtil der vel var en femtigtyve-tredive stykker der alle foregav at have fjenden i nælene. Det så mystisk ud og jeg begyndte at fatte mistanke. Jeg var jo ikke uvidende om hvilke tider jeg levede i og at der var mange der misundte mig mit hus. Desuden var der mange andre af mine bekendte der havde været ude for det samme uheld. Hvorom alting er, da jeg indså at der intet var vundet ved at være begyndt med at være venlig og imødekommande hvilket ikke også fortsatte, og da jeg ikke kunne slippe af med dem uden at ødelægge alt, valgte jeg den enkleste og naturligste løsning, som jeg altid gør, og bad dem komme indenfor.

Faktisk er jeg heller ikke særlig mistroisk og mistænksom af natur, jeg er mest tilbøjelig til at finde undskyldninger og tro det bedste. Jeg tager menneskene som de er i al almindelighed, og hvis jeg ikke bliver tvunget til det af stærke beviser, tror jeg lige så lidt på perverse og unaturlige tilbøjeligheder som på uhyrer, underre og mirakler. Og desuden er jeg en mand der gerne forlader mig på skæbnen og kaster mig blindt i dens arme. Det har jeg indtil dette øjeblik haft mere grund til at prise mig lykkelig over end til at beklage mig over. Og jeg har fundet ud af at skæbnen både er mere inde i mine anliggender og er dem mere venligt stemt end jeg selv er.

Der er nogle handlinger i mit liv hvis udførelse man med rette har kunnethalde vanskeligt eller, om man vil, klog. Men selv hvis vi for deres vedkommende siger at omkring en tredjedel er mit værk, så er de to tredjede helt sikert skæbnens. Vi begår efter min mening en fejl ved ikke at stole tilstrækkeligt på himlen hvad vores handlinger angår, vi forventer mere af vores egen handlemåde end den fortjener. Derfor går det så tit galt med vore planer. Himlen er jaloux over at vi gør krav på så kolossal et virkefelt for menneskelig klogskab på bekostning af dens eget, og jo mere vi udvider vores rettigheder, desto mere indskrænker den dem. Nå, men disse folk sad som sagt stadig på deres heste på min gårdsplads, mens deres anfører sad inde i borgsalen sammen med mig. Han ville ikke have at hans hest blev anbragt i stalden, fordi han, som han sagde, måtte af sted igen så snart han havde hørt nytt om sine folk. Han var klar over at han var situationens herre, tilbage stod nu kun at skride til handling.

Han har siden ofte sagt – for han undså sig ikke for at fortælle historien – at mit ansigt og min åbenhed helt havde gjort det af med hans forræderiske planer.

Han steg etter til hest og hans folk, hvis blanke ufravendt var rettet mod ham for at se hvilket tegn han ville give dem, så ham himmelfaldne ride bort uden at benytte sig af den fordel han havde vundet.

En anden gang, hvor jeg satte min lid til jeg ved ikke hvilken våbenhvilke der lige var blevet erkæret mellem vorerhære, begav jeg mig ud på en rejse gennem nogle specielt usikre områder. Ikke så snart havde de fået færtent af min affrise før tre-fire beredne skarer var på vej forskellige steder fra for at fange mig. Den ene indhentede mig den tredje dag, hvor jeg blev overfaldet af en femten-tyve maskerede adelsmænd, fulgt af en svær af kavalister. Fluks blev jeg grebet, taget til fange og slæbt ind i tykningen af en nærliggende skov, berøvet min hest, udplyndret, mine kufferter gennemrodet, mit pengeskrin taget fra mig, og mine heste og alt mit udstyr fordelt mellem nye ejere. Vi tilbragte lang tid i det klat med at diskutere frem og tilbage om min løsesum, som de satte så højt at det var helt tydeligt at de ikke kendte ret meget til mig. De kom i voldsomt skænderi om mit liv. Der var faktisk mange truende omstændigheder der mere end antrydede at mit liv var i stor fare:

Så er der brug for beslutsomhed, Aeneas, bring for et modigt hjerte. (Vergil)

Jeg blev ved med at henholde mig til mine rettigheder ifølge våbenhvilen, det vil sige kun at lade dem få det bytte de allerede havde plyndret mig for, hvilket ikke var til at kimse ad, og ikke love dem yderligere løsepenge. Efter et par timers forløb satte de mig op på en hest, der så afgjort ikke risikerede at strikke af fra dem, overlod mig til en femten-tyve bevæbnede mænds særlige bevoгning, fordelte mine folk mellem nogle andre og gav ordre til at vi skulle føres som fanger ad forskellige veje. Jeg var allerede blevet ført et stykke væk og var på et par skuds afstand –

allerede var Pollux og Castor anrøbt med høn (Catull)

– da der pludselig indtraf en højst uventet forandring med dem. Jeg så anføreren vende tilbage til mig, han tiltalte mig venligere, gjorde sig ulejlighed med at lede efter mine ejendele der var spredt for alle vind under blandt hans folk og gav mig så mange af dem tilbage som han kunne få få i, inklusive mit pengeskrin. Den bedste gave de skænkede mig var under alle omstændigheder min frihed, det andet rørte mig ikke syndeligt på det tidspunkt.

Jeg kender endnu ikke den dag i dag den virkelige årsag til så brat en forandring og ombestemmelse, tilsyneladende uden nogen anledning, og så mirakuløst et onslag, på et sådant tidspunkt, i et velovervejet og gennemtænkt foretagende af en type der havde vundet hævd. For jeg havde fra første færd åbent og ærligt tilstået hvilket parti jeg tilhørte og hvilken vej jeg fulgte. Den mest fremitrædende af dem, der tog sin maske af og sagde mig sit navn, gentog flere gange at det jeg kunne talkke min frigivelse for var mit ansigt og mine faste og åbenhjertige ord, som viste at jeg ikke havde fortjent så ilde en medfart. Han bad mig love at han ville blive behandlet på samme måde under lignende omstændigheder.

Det er ikke umuligt at himlen i sin godhed havde besluttet sig til at holde hånden over mig ved hjælp af dette ubetydelige redskab. Den reddede mig i hvert fald allerede den næste dag igen fra nogle endnu være baghold, som de andre netop havde advaret mig imod.

Den sidste af de to adelsmænd er stadig i live og kan fortælle historien, den første blev dræbt for ikke så længe siden.

Hvis mit ansigt ikke svarede for mig, hvis man ikke i mine øjne og min stemme kunne læse mine redelige hensigter, kunne jeg ikke have holdt så længe uden konflikter og ubehageligheder, med den ubesindige vane jeg har med at tale frit fra leveren og, hvad enten det er rigtigt eller forkert,

sige althvad der falder mig ind og fælde overlede domme. Det kan måske med rette virke uhøfligt og i modstrid med almindelig stilk og brug, men jeg har aldrig været ude for nogen der fandt det krækende eller ondskabsfuldt, eller som er blevet såret over mit frisprog hvis han har hørt det af min egen mund. Ordene får en anden mening, ligesom de får en anden klang, når de bliver gengivet.

Der er heller ikke nogen jeg hader, og jeg er så ked af at gøre nogen ondt at jeg ikke engang kan gøre det i formuftens tjeneste. Og da mit embede krævede at jeg skulle dømme for brydere foretrak jeg at lade det gå ud over retshåndhævelsen:

Jeg ville ønske at der ikke blev begået flere forbrydelser end jeg har mod til at straffe. (Titus Livius)

Der var efter sigende nogen der bebrejdede Aristoteles for at have vist et ondt menneske for stor barmhjertighed. „Jeg har ganske rigtigt vist manden barmhjertighed,“ sagde han, „men ikke hans ondskab.“ Afsky for misgeringen får almindelige domsafsigelser til at udarbe til hævn. Det er netop det der virker dæmpende på min hævnlyst. Min afsky for det første mord får mig til at frygte det andet, og min væmmelse ved den første grusomhed får mig til at væmmes ved enhver form for efterligning.

Om mig, der kun er en simpel klørknægt, kan man måske sige som om spartanerkungen Charillos: „Han kan ikke være god, for han er ikke ond mod de onde.“ Eller måske sådan her – for Plutarch udtrykker det, som tusinder af andre ting, på to forskellige og indbyrdes modstridende måder: „Han må være god, for han er det selv mod de onde.“ Ligesom jeg ikke bryder mig om at være med til berettigede sagsanlæg mod folk der bliver vrede over det, er jeg, når sandheden skal frem, heller ikke samvittighedsfuld nok til at undlade at gå med til uberettigede sagsanlæg mod folk der ikke protesterer.

Kapitel 13

Om erfaring

Ingen først er mere naturlig end tørsten efter viden. Vi tager alle midler i brug for at forsøge at stille den. Når formuften ikke slår til bruger vi erfaringen –

Gennem forskellige forsøg har erfaringen skabt kunsten, idet eksemplet visste vejen (Manilius)

– som er et svagere og mindre ædelt middel. Men sandhed er noget så vigtigt at vi ikke bør ringeagte nogen vej der kan føre os til den. Formuftens har så mange former at vi ikke ved, hvilken af dem vi skal holde os til. Erfaringen har lige så mange. De slutninger vi forsøger at drage af begivenhedernes indbyrdes lighed er meget usikre, eftersom de altid er forskellige – intet er nemlig så almenelydigt og karakteristisk for tingenes måde at ytre sig på som forskellighed og mangfoldighed.

Både grækerne, romerne og vi selv bruger øggene som det mest slående eksempel på lighed. Og dog er der nogen der kan se forskel på dem, specielt var der en mand i Delfi der aldrig forvekslede to øg; selv om der var mange høns kunne han sige hvilken høne der havde lagt ægget.

Uligheden blander sig af sig selv i alt hvad vi foretager os. Ingen kunst kan efterligne noget fuldstændigt. Hverken Perrozet eller nogen anden kan blanke og polere bagsiden af sine spillekort så godt at der ikke er visse spillere der kan kende forskel på dem bare ved at se en anden vaske dem. Ligheden gør ikke så meget ens som forskellen gør forskellig. Naturen har sat sig for ikke at skabe to ting der er ens.

Derfor er jeg heller ikke enig med ham der mente at man ved hjælp af en mangfoldighed af love kunne holde dommerne ikort snor og töje deres mag ved at skære småbider ud til hver enkelt. Han gjorde sig nemlig ikke klart at fortolkningen af lovene giver lige så stor handlefrihed som formuleringen af dem. Og man kan ikke tage de mennesker alvorligt der tor at man kan begrænse eller sætte en stopper for vores diskussioner ved at henvisse til Bibelens ord og bogstav. Vi føler jo nemlig ikke at vi har mindre spillerum med hensyn til at analysere andres meninger end til at fremsætte vores egne. Som om folk var mindre stridbare og stivnakkede når de fortolker end når de selv finder på!